

Лілія Герасимів
(Івано–Франківськ)

СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОДЕЛІ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ ЗВИНУВАЧЕННЯ / ВИПРАВДАННЯ

У статті досліджується модель комунікативної ситуації звинувачення / виправдання та аналізуються її структурні особливості. Визначаються принципи, на яких базується модель комунікативної ситуації звинувачення/виправдання.

Ключові слова: комунікативна ситуація, модель комунікативної ситуації, інтерактивність, інтенційність, комунікативна тактика

В статье исследуется модель коммуникативной ситуации обвинения / оправдания и анализируются ее структурные особенности. Определены принципы, на которых базируется модель коммуникативной ситуации обвинения / оправдания.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация, модель коммуникативной ситуации, интерактивность, интенциональность, коммуникативная тактика

The article deals with the analysis of the model of the communicative situation of accusation/excuse. The author substantiates the necessity of linguistic treating the tactics of accusation and excuse in the dialogic entity, taking into consideration the pragmatic factors of the cooperative communicative behavior of the interlocutors.

In the paper the following tasks are fulfilled: 1) the definitions of the communicative situation and the communicative situation model are specified; 2) the basic models of communication are analyzed; 3) the principles structuring the model of the communicative situation of accusation / excuse are identified; 4) the basic structural elements of the communicative situation of accusation/excuse are described.

The author treats the model of the communicative situation of accusation / excuse as one resting on the principles of interactivity, intentionality and dialogism. It has much to do with the interlocutors' feedback reactions (interactivity), reflects the addresser's active position during the initiation of communication (intentionality), as well as the change of the communicative roles according to the communicative needs (dialogism). This process encompasses the addresser's production of messages taking into consideration the aims, intentions and motives, as well as their interpretation and evaluation, and reacting to them by the addressee according to the context and situation.

The model of the communicative situation of accusation/excuse is closed, since it reflects the bilateral process of exchanging messages, takes into consideration the feedback reaction and the change of the communicative roles. The communicative situation of accusation / excuse is thus understood as a sequence of the opposing communicative actions – the conflict provoking and troubleshooting ones.

Keywords: *communicative situation, communicative situation model, interactivity, intentionality, communicative tactics*

У сучасній лінгвістиці звинувачення та виправдання зазвичай досліджувались відокремлено, за винятком кількох праць [9; 15], де ці комунікативні дії розглядалися у діалогічній єдності. Стосовно комунікативної ситуації, у мовознавстві досі не було застосовано комплексного підходу до дослідження власне інтегрованої ситуації звинувачення/виправдання.

Проте об'єктивний аналіз звинувачення неможливо здійснити, не оцінивши перлокутивний ефект реалізованої дії, а для цього необхідно взяти до уваги зворотну реакцію адресата у відповідь на втілення звинувачення – виправдання. Так само неможливо оцінити усі прагматичні фактори, що спонукають адресата до виправдання, без врахування ініціюючої комунікативної дії – звинувачення.

Оскільки нормальне, звичайне спілкування передбачає узгодженість мовленнєвого стимулу та реакції на нього, то втілення виправдання є очікуваною реакцією адресата на реалізацію звинувачення адресантом. Така послідовність мовленнєвих дій вказує на кооперативність поведінки адресата, що веде до успішного перебігу комунікативного процесу.

Вважаємо, що опис моделі досліджуваної комунікативної ситуації необхідно базувати на цьому нерозривному зв'язку між комунікативними реакціями звинувачення і виправдання.

Більшість науковців описували комунікативні дії звинувачення та виправдання відокремлено (А.Л. Погребиська [12], І.Р. Корольов [8], А.А. Король [7], Т.А. Мирончук [11], Т.В. Дубровська [5]). Дослідженню звинувачення та виправдання у діалогічній єдності присвячена тільки незначна кількість праць (С.В. Лаврентьєва [9], О.П. Снежик [15]).

Мета розвідки полягає у побудові моделі комунікативної ситуації звинувачення/виправдання й аналізі її структурних особливостей.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: 1) уточнити визначення комунікативної ситуації та моделі комунікативної ситуації; 2) проаналізувати основні моделі комунікації; 3) визначити принципи, на яких базується модель комунікативної ситуації звинувачення/виправдання; 4) описати її основні структурні елементи.

Матеріалом дослідження слугують фрагменти текстів англomовної художньої прози для дітей сучасних авторів.

У мовознавстві ситуація як стан, обстановка чи обставини опосередковується комунікативним складником, тобто передусім “комунікативна ситуація” – це сукупність мовних та немовних факторів, які впливають на породження, передачу та прийняття повідомлення.

Комунікативна ситуація відрізняється від денотативної, яка формує семантичну структуру висловлювання, тим, що характеризує лінгвістичні та екстралінгвістичні умови породження та передачі повідомлення.

На зовнішніх (екстралінгвістичних) умовах комунікативної взаємодії наголошує А.С. Чаушев, який трактує комунікативну ситуацію як мовленнєву інтеракцію, занурену в широкий контекст спілкування, під яким він розуміє “прагматику мовленнєвих партій, соціокультурні обставини, в яких відбувається мовленнєва взаємодія” [18, с. 44].

У зв’язку з тим, що для об’єктивної характеристики комунікативної ситуації необхідно брати до уваги не тільки мовні та комунікативні фактори породження певного висловлювання, а й прагматичні та соціальні чинники, у роботі під терміном “комунікативна ситуація” розумітимемо „складний комплекс зовнішніх умов спілкування й внутрішніх станів співрозмовників, представлених у мовленнєвому творі, скерованому адресатові” [17, с. 56].

Серед основних елементів комунікативної ситуації можна назвати адресанта, адресата, код, канал, мотив, ціль, стилістичну тональність, емоційні та оцінні характеристики, час та місце, середовище, націю [4; 17].

Крім цих параметрів, у комунікації важливими є загальна характеристика ситуації (нормальна / екстремальна, кооперативна / конфліктна), обстановка спілкування (дружня / офіційна), соціальні ролі учасників (симетричні / асиметричні), предмет комунікації (потребує деталізації / не потребує деталізації) та дефіцит часу (є / нема) [10].

І.П. Сусов пропонує власну систему ключових елементів для визначення структури комунікативної ситуації: “Я – повідомляю – тобі в даному місці – в даний час – засобами даного висловлювання – про даний предмет – через такий мотив чи причину – з такою ціллю чи наміром – про наявність таких передумов або умов – у такий спосіб” [16, с. 56].

У розумінні І.Р. Корольова, структура стандартної комунікативної ситуації складається з комунікантів, висловлення (повідомлення, тексту), процесів вербалізації і розуміння, обставин комунікативного акту, комунікативних і практичних цілей комунікантів [8, с. 49].

Мовна поведінка комунікантів вважається вихідною точкою дослідження комунікативної ситуації, навколо якої базуються решта компонентів, таких як обстановка, учасники спілкування, тема, функції та формальні ознаки спілкування [19]. Обстановка може бути локальною (час та місце) або ситуаційною. Від обстановки та соціальної ролі учасників спілкування залежить обсяг їх мовлення у певній комунікативній ситуації. Темою є маніфестований зміст або мовленнєвий референт. Вплив, який здійснюють на відправника його власні дії, називають функцією. До формальних ознак спілкування можна віднести канал зв'язку, код (системна сукупність мовних сигналів), соціально обумовлені варіанти мовлення, паралінгвістичні сигнали.

О.Є. Кібрик у загальну схему комунікативної взаємодії включає дискурс, комунікативний акт, фрагмент дійсності та комунікативне середовище. Дискурс охоплює комунікативну ситуацію із комунікантами і текст, що створюється в процесі спілкування. Фрагментом дійсності є зовнішня ситуація, визначена темою спілкування. Комунікативне середовище – це конситуація, що складає предметне оточення комунікантів [6, с. 9].

Фрагмент дійсності і комунікативне середовище є зовнішніми по відношенню до дискурсу обставинами. Дискурс є внутрішньою ланкою, ядром комунікативної взаємодії, що охоплює ряд комунікативних актів. Комунікативний акт є елементарною одиницею дискурсу, яка складається з мовця, адресата і тексту як основних компонентів. Комунікативні ролі в межах комунікативного акту є незмінними, фіксованими.

Для образного представлення науковці пропонують різні моделі комунікативної ситуації, що є “системною кореляцією

визначених складових, які опосередковують інформаційний обмін і комунікативні дії, а також співвідношення деяких операцій, результатом якого є передача інформації від джерела–адресанта через його текст до реципієнта–адресата” [13, с. 121].

Пропонуються моделі комунікації залежно від фокусу їх опису, проте усі вони, зазвичай, будуються на сталому каркасі “адресант–текст–адресат” (семіотична модель К. Бюлера, функціонально–семіотична модель Р. Якобсона, технічна мета модель передачі інформації У. Вівера та К. Шенон, інформаційно–технічна модель комунікації У. Еко, семіотична модель Ю. Лотмана, прагмалінгвістичні моделі Р. Атаяна, І.П. Сусова, І.С. Шевченко, діалогічна модель О. Селіванової).

Проте усі ці моделі мають різну кількість елементів та базуються на різних принципах. Перші моделі Ю. Бюлера, Р. Якобсона не диференціювали кодоване та декодоване повідомлення, не виділяли окремо ряд екстралінгвістичних фактів, які були включені у пізніші моделі. Математичні моделі У. Вівера та К. Шенон, У. Еко запропонували комунікативний шум як один з елементів, що впливає на якість передачі повідомлення, проте вони мали свої недоліки: були лінійними та не брали до уваги окремі аспекти комунікації (ціль, мотив, інтенцію тощо). Прагмалінгвістичні моделі враховували прагматичні фактори комунікації, розрізняли два смисли одного знака, брали до уваги лінгвокультурні фактори комунікації.

З врахуванням особливостей зв’язку між комунікантами усі моделі комунікативної ситуації ділять на три групи: лінійні, трансакційні та інтерактивні. Лінійна модель описує комунікацію у формі лінійного, односкерованого процесу: від адресанта до адресата. Інтерактивна модель передбачає активну участь у комунікації адресанта та адресата і відображає не лише прямий процес комунікації, а й враховує зворотний зв’язок між комунікантами. Трансакційна модель представлена як процес одночасного отримання та відправлення повідомлень комунікантами, коли адресант та адресат одночасно беруть участь у комунікативному процесі [1, с. 47].

О.С. Волкова, розглядаючи інтеракційну модель конфліктної ситуації, одним із різновидів якої є комунікативна ситуація звинувачення / виправдання, вказує на існування трьох зон комунікації: ядерної зони (зони інтеракції, утвореної із діалогічних єднос-

тей) та двох зон пресупозицій, що містять інформацію прагматичного характеру (причини конфлікту, соціальний статус учасників, рольові характеристики, емоційні стани тощо) [2, с. 57].

Ядерна зона описує власне комунікативну поведінку учасників у їх інтеракції, власне повідомлення адресанта та реакцію адресата. Зона ближньої периферії включає ціль повідомлення, предмет мовлення, мотив, стратегії спілкування. Зона дальньої периферії об'єднує соціальні параметри комунікантів – вік, стать, освіту, соціальний статус, релігійну приналежність, емоційні характеристики, обставини спілкування тощо.

Опис моделі комунікативної ситуації звинувачення / виправдання базується на загальній інтеракційній моделі конфліктної ситуації із ядерною зоною та зонами периферії.

В ядерну зону включені адресант та адресат у їх комунікативній взаємодії, повідомлення, реакції адресата, а також канал зв'язку та операції кодування / декодування повідомлення (див. Рис. 1):

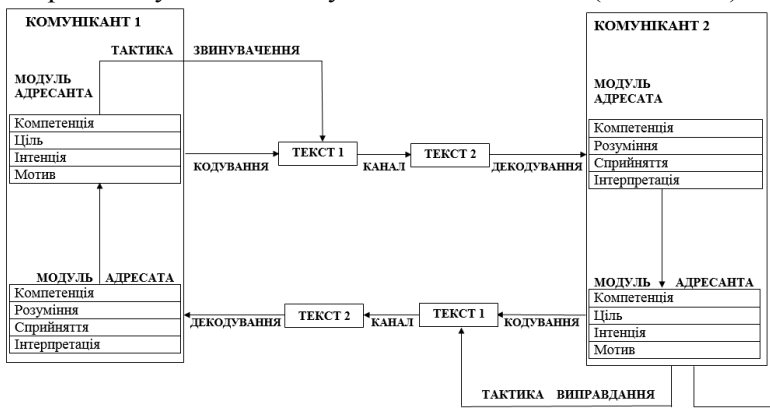

Рис. 1. Модель комунікативної ситуації звинувачення / виправдання

У роботі модель комунікативної ситуації звинувачення / виправдання базується на принципах інтерактивності, діалогічності та інтенційності.

Інтенційність полягає в тому, що ініціація комунікації відбувається на основі того, що адресант, маючи потребу (лінгвістичну чи екстралінгвістичну) та мотив, втілює свої інтенції, маючи на меті досягти результату за допомогою певного повідомлення.

Інтерактивність передбачає нелінійність комунікативного процесу та врахування зворотної реакції комунікантів. Інтерактивність – це “текстово–дискурсивна категорія, представлена суб’єкт-

но–об’єктно–суб’єктною взаємодією адресанта та адресата на підставі знакового континууму тексту, інтенцій, стратегій, тактик комунікації та програми адресованості повідомлення, тексту” [14, с. 185].

Принцип діалогічності полягає в тому, що комунікативна модель звинувачення / виправдання відображає комунікацію двох учасників спілкування у їх діалогічній взаємодії, що передбачає обов’язкову зміну їх комунікативних ролей, тобто кожен учасник комунікації зображується і як адресант, і як адресат. Завдяки цьому, описуються не дві окремі моделі – ситуації звинувачення та ситуації виправдання, – а одна цілісна комунікативна модель звинувачення / виправдання у діалогічній взаємодії своїх основних модулів.

З увагою на ці принципи можна стверджувати, що комунікативна ситуація звинувачення / виправдання складається з двох комунікативних актів – звинувачення та виправдання, при чому звинувачення є ініціюючим комунікативним актом, а виправдання – реактивним.

Ключовими елементами моделі ситуації звинувачення / виправдання є адресант та адресат.

Адресант – це “виробник” повідомлення. Він кодує своє повідомлення певним способом, базуючись на нормах, правилах, стратегіях та тактиках спілкування. Адресант “прогнозує в адресаті певний образ, орієнтуючись на який він використовує спільний фонд знань, загальну апперцептивну базу, вибирає тематичний пласт, стилістичний реєстр” [17, с. 57].

У свідомості адресанта відбувається процес породження повідомлення на основі замислу, інтенції, мотиву та установок. Відповідно до них адресант обирає вербальну форму свого повідомлення, кодує його і втілює у зовнішньому мовленні.

Свідомість адресанта складається із трьох сфер: сенсорної, раціональної та вербальної. В сенсорній сфері виділяють образну пам’ять (сенсорний досвід адресанта), чуттєвий образ (сенсорна інформація про комунікативне середовище та фрагмент дійсності). В раціональній сфері компонентами є база знань (вся попередня інформація про дійсність) та свідомість (активована інформація, що має відношення до комунікативної ситуації). Вербальна сфера складається з таких компонентів ситуації як мова (мовні засоби, якими володіє адресант) та текст (фрагмент, що безпосередньо твориться у даній комунікативній ситуації) [6, с. 12– 13].

У процесі планування свого повідомлення адресант обов'язково бере до уваги фактор адресата, тобто прогнозує певний образ адресата, під який підбирає відповідні стратегії і тактики спілкування, тематичний пласт, стилістичний реєстр та вербальне оформлення повідомлення.

Адресат представлений тією сферою свідомості, що забезпечує сприйняття тексту. Він є активним учасником комунікативного процесу. За допомогою процесів сприйняття, розпізнавання повідомлення, його розуміння та інтерпретації адресат робить свій внесок у комунікативний процес. Відповідно до сприйняття повідомлення він продукує повідомлення у відповідь.

Адресант кодує певне повідомлення у знакову форму (текст) та спрямовує його по каналу передачі до адресата. Текст є семіотичним простором, що репрезентує авторський концепт та інтерактивні стратегії як вбудовану програму у знаковій формі повідомлення, що відображає стиль та манеру спілкування залежно від комунікативної компетенції та цілей адресанта [13, с. 146].

Важливо зазначити, що отримане та декодоване адресатом повідомлення не буде ідентичним тому, що було надіслане адресантом, у зв'язку з нетотожністю знань, установок, оцінок адресанта та адресата.

О.Є. Кібрик вказує на існування тексту в свідомості адресанта і тексту в свідомості адресата, називаючи “текст загалом” “гіпотетичним конструктом лінгвістичної теорії” [6, с. 17–18]. Текст адресанта – це ціль та результат спрямованого процесу мовного кодування, вербалізації інформації адресантом. Тексти адресанта та адресата складаються з передтексту (результат попередньої комунікативної діяльності), наявного тексту (тексту, що планується адресантом чи інтерпретується адресатом в конкретній комунікативній ситуації), плану тексту (системи дискурсних очікувань відносно розгортання подальшої комунікації).

Отже, під впливом певних прагматичних факторів адресант, маючи мотив та замисел, відповідно до рівня своєї компетенції, обирає найбільш зручну тактику для втілення своєї інтенції звинувачення. В результаті процесу кодування, тобто знакового оформлення повідомлення, тактика звинувачення є “вплетеною” в текст повідомлення 1. В процесі передачі каналом зв'язку мовець отримує повідомлення 2, яке він повинен декодувати на основі операцій сприйняття, розуміння та інтерпретації.

Після отримання повідомлення адресат має декілька варіантів розвитку мовленнєвої поведінки: 1) вийти з процесу комунікації взагалі; 2) продовжувати процес комунікації, обравши іншу тактику для втілення у реакції, яка не відповідає очікуванням адресанта; 3) продовжувати процес комунікації згідно з очікуваннями адресанта, тобто втілити тактику виправдання.

Перші два варіанти забезпечують вихід за межі комунікативної ситуації звинувачення / виправдання і передбачають розвиток комунікації в іншому напрямку. Останній варіант залишає комунікацію в межах комунікативної ситуації, коли звинувачення та виправдання перебувають у діалогічній взаємодії, де звинувачення є ініціюючою реплікою, а виправдання реактивною. Реалізація виправдання відбувається в межах очікувань адресанта, тому втілення тактики виправдання у комунікативній ситуації є бажаним перлокутивним ефектом звинувачення і відповідає Принципу Кооперації Г.П. Грайса [3].

Коли адресат приймає рішення відреагувати з допомогою виправдання, комунікативні ролі змінюються, адресант стає адресатом і навпаки. Відбувається процес кодування повідомлення на основі замислу, мотивів та компетенції. Однак інтенція вже буде не “звинуватити”, а “виправдатись”. Через канал передачі адресат отримує повідомлення і декодує його на основі інтерпретанти та мисленнєвих операцій.

Модель ситуації звинувачення / виправдання трактуємо як модель комунікативної ситуації, що базується на принципах інтерактивності, інтенційності та діалогічності. Вона враховує зворотну реакцію комунікантів (інтерактивність), відображає активну позицію адресанта під час ініціації комунікації (інтенційність) та зміну комунікативних ролей відповідно до вимог комунікації (діалогічність). Цей процес охоплює продукування адресантом повідомлень із врахуванням цілей, інтенцій та мотивів, їх інтерпретацію та оцінку адресатом з огляду на контекст та ситуацію, а також реагування на них.

Модель комунікативної ситуації звинувачення/виправдання є замкнутою, тобто описує двосторонній процес обміну повідомленнями, бере до уваги зворотну реакцію та зміну комунікативних ролей. Вона розглядає комунікативну ситуацію як послідовність протилежних мовленнєвих дій, одна з яких спрямована на конфліктну взаємодію (звинувачення), а інша – на регуляцію конфлікту (виправдання).

Наступними кроками дослідження може бути аналіз впливу прагматичних факторів (зона ближньої периферії за класифікацією О.С. Волкової) та соціальних параметрів комунікантів (зона дальньої периферії) на комунікативну ситуацію звинувачення / виправдання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Волкова О.С. Прагмалінгвістическіе особенності межличностного общения в коммуникативной ситуации “бытовой конфликт” : на материале английского языка : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ольга Сергеевна Волкова. – Волгоград, 2009. – 188 с.
3. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 217–237.
4. Долинин К.А. Интерпретация текста / К.А. Долинин. – М., 1985. – 289 с.
5. Дубровская Т.В. Речевые жанры “осуждение” и “обвинение” в русском и английском речевом общении : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Татьяна Викторовна Дубровская. – Саратов, 2003. – 233 с.
6. Кибрик А.А. К построению лингвистической модели коммуникативного взаимодействия / А.А. Кибрик // Методологические проблемы искусственного интеллекта. – Тарту, 1983. – Вып. 654. – С. 8–24.
7. Король А.А. Висловлення–звинувачення у сучасному німецькомовному художньому дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Антоніна Анатоліївна Король. – Чернівці, 2007. – 237 с.
8. Корольов І.Р. Комунікативна ситуація “виправдання” : функціонально–прагматичний та лінгвокультурний аспекти (на матеріалі української, російської та англійської художньої прози XIX ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Ігор Русланович Корольов. – К., 2008. – 238 с.
9. Лаврентьева Е.В. Речевые жанры обвинения и оправдания в диалогическом единстве : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Елизавета Владимировна Лаврентьева. – Новосибирск, 2006. – 261 с.
10. Левицкий Ю.А. Параметры текстообразования / Ю.А. Левицкий // Теория текста : лингвистический и стилистический аспекты. – Екатеринбург, 1992. – С. 39–50.
11. Мирончук Т.А. Семантичні та прагматичні особливості висловлювань виправдання в сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Андріївна Мирончук. – Київ : Київський держ. лінгвістичний ун–т, 1998. – 194 с.

12. Погребисская А.Л. Коммуникативно– содержательная характеристика диалогических реплик обвинения в британской языковой культуре : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Анна Львовна Погребисская. – Тверь, 2007. – 156 с.
13. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К., 2004. – 336 с.
14. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селиванова. – Полтава : Довкілля– К, 2006. – 716 с.
15. Снежик О.П. Висловлення звинувачення та виправдання у вербальних інтеракціях (на матеріалі сучасної французької мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Олена Петрівна Снежик. – Запоріжжя, 2007. – 308 с.
16. Сусов И.П. Прагматическая структура высказывания // И.П. Сусов / Языковое общение : единицы и регулятивы. – Калинин, 1986. – С. 7–11.
17. Формановская Н.И. Речевое общение : коммуникативно–прагматический подход / Н.И. Формановская. – М. : Рус. яз., 2002. – 216 с.
18. Чаушев А.С. Коммуникативно– прагматические особенности речевого этикета в различных лингвокультурах (на материале карачаево–балкарского, русского и английского языков) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно–историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / А.С. Чаушев. – Волгоград, 2008. – 24 с.
19. Эрвин–Трипп С.М. Язык. Тема. Слушатель. Анализ взаимодействия / С.М. Эрвин–Трипп // Новое в лингвистике : социолингвистика. – М. : Прогресс, 1975. – Вып. 7. – С. 336–362.

**Ніна Гудзь
(Житомир)**

**КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ
У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ
ЕКОЛОГІЧНОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ
(на матеріалі веб-сайтів міжнародних неурядових
природоохоронних організацій)**

У статті розглядаються типові комунікативні стратегії та тактики офіційних веб-сайтів міжнародних неурядових природоохоронних організацій, зокрема стратегія самопрезентації, маніпулятивна стратегія, стратегія дискредитації та стратегія групової ідентифікації і їх вплив на процес екологізації суспільної свідомості.

Ключові слова: екологічний Інтернет-дискурс, природоохоронні організації, екологічна свідомість, веб-сайт, тактико-стратегічний аспект